

ЧАРЫШ УЛАМЧЫЛАВЫШААН

Тоску беш чылдын сооку чыгышы баштайы изореталып СССР Топ Комитетинин совет улуска, партияга Кайгыртылыр-га хей-агы кирген торгаагыжылар чединкиниг дооскалар. Совхозта партия, комсомол, профсоюз организациалары кезде Совет болган өске-даа хей-инти органнары чоп орту-зунга социалисттик чарышты калбартышына, оларнын күжүн беш чылдын болган доозукчу чылдын алынгы онзалдааларын болган социалисттик хулааларын долдуур база ажыр күүсидиринче утгалдырган турган. Совхозта бүгү үш салбырын, дөрт хойжу бригаданын арасында социалисттик чарыш калбарган, аңаа күш-ажылы кылым шыдар кижж буртуу хара-ра туттуган, ажы-ипт чер болганга хайынган үнгөн.

Өвүр районга кыштын байламы бөлөк эвес болган. Мал чөмү база чедимөөс. Ынчалза-даа бар аргаларын ажылап, куравырларын дилеп тып, бүгү күшү мөөнөп турган малды менди кыш ажырган, малдын продуктулуун бедиткен. Совхоз бирги кварталдын дургуунда төрүүр чүс хойга онааштыр 83 хураганын камгалап алган, кырувете эят болган сүт садарынын планын бүрүн күүсеткен.

Совхозта партия комитети социалисттик чарыштын бирги квартал түнелин болууну хурааныга чугалажып көргөн. Малчыларнын багай эвес ажылаанын ычачан улуг зоотехник Кара-Сал Балдан-оол болган өске-даа санаа берген эштер демделген. Чарыштын бирги черин Чоошын хойжу бригаданын тынсыр шиптири хуралдын киржикчилери хулаап алган. Ол бригада төрүүр чүс хойга онааштыр 93 хураганын долуктуруу алган. Коммунист Держу Дага 102, Гулш Мичей-оол 97, Тумат Найырал, Ховалыг Кара-оол, Ысыпай Кызыл-оол болган өске-даа малчылар төрүүр чүс хойга онааштыр тооздуг хой хураганын камгалап алганнар.

Совхозтун партия организациаы социалисттик чарыштын түнелин бригадаларга болган малчын аалдарга барып үндүрер органы база ажылап турар. Бо таварылганда түнелин үндүрүп турган бригада чарыш турар бригадаларнын төлөөлөрүн чапан алыр. Чоокта чаа Кара-Тал болган Калды-Бажы хойжу бригадаларнын илтиг хуралы Кара-Тал бригаданын төлөөлөрүн эрген. Ичачан аңаа Чаа-Суур школасынын өөреникчилеринин концерти, мал эмчили Майор Санзанын малдын чакы аарыгыларын дугайында беседаны база болган. Каастан хава-солуну, мыда ракетка болган азыты-медегей мунган малчыларнын чоп дыка-ла сонурган. Социалисттик чарыш түнөөр хуралдарын мынчаар барттиреринин ажыктымы мөөн өлдөн.

Чарыштын ийн бригаданын байдалын дугайында мекөөн зоотехник Кара-Сал Балдан-оол кылган. А хойжулар чединкинерин демделеп, четтестерин алердеп, боттарынын талаа-оналын берип турганнар. Хуралдын киржикчилери ийн бригаданын кайзымын-даа ажы-иптин анализдеп көргөн. Кара-Талдын хойжу бригаданын тилектин деп санаан. Бригадир Саймаа Давырыонова Куулар шаңдалды ап тура, мөөн-даа эки көртүгүлөрүн чедип алырын аазаан.

Хураалга Калды-Бажы бригаданын муракчылары — Тыва АССР-нин Дээди Советинин депутат Мугун Кара-кыс, хойжу Тугун Кызыл-оол кара-талчыларын дуржулгазын шиягөдип алыры, ийнги кварталда оларга аптырбалын чугалап турганнар. Он-биле чергештир Сутежик, Дегер-оол, Бок-оол, Санаа, Догтугу оларнын хой малды боттарынын харысалга чогу-биле хорданып, берге чидирткен шүгүч-түлөөлөр. Бригадир Тумат Бүрүткелдин, зоотехник Мияхия Санаанын бригаданын ажымын суларатканын демделеп, оларын кызымак ажыдакчылар-биле солтуруун малчылар неген турганнар. Ол негеден парком болган совхозтун дирекциасы өөреник көргөн, ол-да дораан халдырган.

Социалисттик чарыштын түнелин үндүрер хураалга муракчы малчын болган сакманчыктер өртөктөг шаңдаларын алган. Ийн бригаданын төлөөлөр мөөн сондарты согулаларын аңаа дугуржуп алганнар. Күш-ажылы чарыш ам улам-чылап турар.

Кара-Тал хойжу бригада коммунисттик күш-ажыдын коллективин деп ат дөш демисежип турар. Малчыларнын арамын коммунисттик күш-ажыдын шалпычымы атты сес кижж чедип алган, элөөн каш кижж мергежлийн бедитип, бирги болган ийнги класстын хойжулары аларганнар. Ук бригаданын малчыларнын 85 хууунун көртүгүлери эки.

Беш чылдын доозукчу чымын болган ийитин-биле тоску беш чылдын чединкиниг доозар дөш социалисттик чарышга өвүр районда «Торгалыг» совхозтун малчыларын илдеп-киржип турарлар. Оларнын ажымын парком, чер-черде партия организациалары болган бүдүстери боттарынын хураалдарына сагырып, чогуур сүмени болган дузаны көртүгүч, ухуруп келген. Ол бүгү чарышга чединкиниг бир үндөзин боон турар.

В. БУРБУ,
«Торгалыг» совхозта партком секретары.

ЧУРУКТА: Маадыр-хоорай Новороссийскиде Хосталга шөлү. СЭТА-нын фотохроникаы.

ЧУРУКТА: Маадыр-хоорай Керчиде Ленин шөлү.

ОРУК ХАРЫЛЗААЗЫН ЭКИЖИДЕР

ЧУНУ НӨРУП ТУРАП ИРГИ?

Могай фермаы «Саян» совхозтун төвү Өк суурдан 12 км ырак черде. Ол фермада 29 школардын Өк суурга барып өөренип туралар. Өөреникчилерин ол арамын автобус-биле дажылап турар, хүнде дөрт катап чогуур — ол өөреникчилерге, ада-негерге өөрүчүт.

Инчалза-даа күзүн, чазын, азы хар, чазс чатган үеде орук баксыраанында автобус чоруп шыдаас алаар. Автобус малга дүже бөргө, өөреникчилер школага азы азынче чадап басырлар, а чалаачы боду трактор дилеп совхоз төвүнче база-ла кылаштып чорутар. Шап мынды таварылгалар хүнүн чымын болтулар, а орук малгыштыг хөвсөр. Совхоз дирекциасы ол берге байдалче сагыш салбай турар. Эртен школага өөренип чоруткан бичин уруглар келжө, дүнеге чедир автобус манал, аалын-ке чымын турар таварылгалар база ховар эвес. Орук багай үелерде фермага длеб шүүт өккелбестей бөз-дир.

Ол байдалы экижидери-биле совхоз дирекцианы дарый темчегин ааза чогуур. Е. ИЫРГЫС.

СЕСЕРЛИГ ЧЕДЕРИ БЕРГЕ

Бистин Сесерлиг сүүр Кызылдан 25 км, а Туралдан 45 км черде турган. Ол арамын чогуур, аргыжары берге. Суур-бу тавары улуг орук эртип чылар, оон-биле кайдыг-даа марканын машиналары, автобулары уузелте чок халчын турар. Оларнын кайзынын-даа оларын берге. Аңаа машиналарын албаан-ла чеп, а автобулар? Олар хос-даа болма тура дүшпөстөр? Олар чинчпал турган Кымы кире берилер, дедир келириг бергедей бээр. Сесерлигке билет саткан, айтырган хөвсөн-даа чок: бербес, чок болза 30 минута четпейн турда алыр сен дээр, оон айтырарга чок тур дээр. А билеттерини өртөз база доктаамал эвес: 57-94 чедир көпөктерге саздар. Ол база өдөптөг.

Сесерлиг суурнуң бөлүк чурттакчылары.

Хөй уругларлыг иелерни „Иениң алдары“

орден-биле болган „Иениң медалы“ медаль-биле шаңнаар дугайында Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Чарлыы

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң өмүзүндөш шаңнаары болар:

БАРЫН-ХЕМЧИК РАЙОН

Тос уругун божаан болган кижизиктен иелерни «ИЕНИНГ АЛДАРЫ» ОРДЕННИНГ I ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Оюм Могушова Саая — «Хемчик» совхозтун ажылчыны.

Чалдаш Орузайнова Ховалыг — Кызыл-Мажалык суурда өг-бүлө ээзи.

Ирина Дойбаева Хомуш — «Барлык» совхозтун ажылчыны.

Шокут Сотпаева Хомуш — «Барлык» совхозтун ажылчыны.

Сес уругун божаан болган кижизиктен иелерни «ИЕНИНГ АЛДАРЫ» ОРДЕННИНГ II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Апыш Сеидиева Күжүт — Кызыл-Мажалык суурда өг-бүлө ээзи.

Самара Манзыркышева Күжүт — Кызыл-Мажалык суурда өг-бүлө ээзи.

Сыпыны Хун-Саловна Ооржак — «Шекпээр» совхозтун ажылчыны.

Чыңгызма Ордараева Ооржак — «Шекпээр» совхозтун ажылчыны.

Чеди уругун божаан болган кижизиктен иелерни «ИЕНИНГ АЛДАРЫ» ОРДЕННИНГ III ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Бичи Ламажиевна Моңгуш — «Шекпээр» совхозтун ажылчыны.

Кыра-кыс Бегани-оловна Сарыглар — «Барлык» совхозтун ажылчыны.

Мавыч Күжүтетова Сарыглар — Кызыл-Мажалык суурда өг-бүлө ээзи.

Аламы уругун божаан болган кижизиктен иелерни «ИЕНИНГ АЛДАРЫ» МЕДАЛЫДЫН II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Хирдиг Тарахчиевна Сарыглар — «Барлык» совхозтун ажылчыны.

Окалал Чулуумовна Сержи — Хөндөлөң суурда өг-бүлө ээзи.

Сыгыр Соскур-оловна Ооржак — «Шекпээр» совхозтун ажылчыны.

Нурузу Шоулюовна Хомуш — Хөндөлөң суурда өг-бүлө ээзи.

Сазарма Кочук-оловна Хомуш — «Хемчик» совхозтун ажылчыны.

Беш уругун божаан болган кижизиктен иелерни «ИЕНИНГ АЛДАРЫ» МЕДАЛЫДЫН II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Кев-кыс Дудуй-оловна

Куулар — Кызыл-Мажалык суурда өг-бүлө ээзи.

Хөндөлөң Сүдүрөвна Ооржак — Хөндөлөң суурда өг-бүлө ээзи.

Кара Дорумаева Ховалыг — «Хемчик» совхозтун ажылчыны.

Лидия Күжүтетова Хомуш — Хөндөлөң өс чыл школасынын техниктиг ажылчыны.

Хаттыгбай Дажмаевна Ооржак — «Барлык» совхозтун ажылчыны.

ЧӨӨН-ХЕМЧИК РАЙОН

Тос уругун божаан болган кижизиктен иелерни «ИЕНИНГ АЛДАРЫ» ОРДЕННИНГ I ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Мавзат Санышева Моңгуш — Октябрь 30 чылды колхозтун колхозчузу.

Мария Моңгуш-оловна Моңгуш — Ленин атыг колхозтун колхозчузу.

Мүзүке Бюрбеювна Моңгуш — Ленин атыг колхозтун колхозчузу.

Наталия Сатчушевна Моңгуш — Ленин атыг колхозтун колхозчузу.

Сүрүмэа Донгаковна Ондар — 463 дугаар КМК-нын ажылчыны.

Шалгыр Калзаювна Ооржак — длеб водонуң техниктиг ажылчыны.

Сес уругун божаан болган кижизиктен иелерни «ИЕНИНГ АЛДАРЫ» ОРДЕННИНГ II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Чудуруепай Аракчаевна Донгак — Ак-Даш суурда өг-бүлө ээзи.

Моңгуш Очур-оловна Куулар — «Чыраа-Бажы» совхозтун ажылчыны.

Копсар Сундуёвна Моңгуш — «Болшевник» совхозтун ажылчыны.

Серен Урушевна Ондар — «Сут-Хөл» совхозтун ажылчыны.

Бөкендей Сарыг-ооловна Ховалыг — таңалыг камгалап чериниң ажылчыны.

Чеди уругун божаан болган кижизиктен иелерни «ИЕНИНГ АЛДАРЫ» ОРДЕННИНГ III ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Кызыл Чолбоювна Иргит — «Искра» колхозтун колхозчузу.

Хамалта Хурен-оловна Иргит — «Искра» колхозтун колхозчузу.

Хандычаа Кененовна Кара-Моңгуш — чоңун амдырал хандыралга сомбалааның ажылчыны.

Чолак Улар-оловна Ондар — трезни хулар лабораториянын техниктиг ажылчыны.

Дол Сандымава Соскур-оол

— Чалаана АТБ-иниң экил-чыны.

Аламы уругун божаан болган кижизиктен иелерни «ИЕНИНГ АЛДАРЫ» МЕДАЛЫДЫН I ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Кара-Урут Сереновна Күжүт — Чалаана хоорайда өг-бүлө ээзи.

Пина Думен-Өлөйовна Моңгуш — коммунал бүдүрүк комбинатынын гостиницанын техниктиг ажылчыны.

Куулай Дүктөкеевна Сат — Октябрь 30 чылды колхозтун колхозчузу.

Кок-кыс Седеп-оловна Моңгуш — «Болшевник» совхозтун ажылчыны.

Манчы Сүдүрөвна Моңгуш — Хайырак школасынын техниктиг ажылчыны.

Өлөйовна Сундуёвна Моңгуш — «Болшевник» совхозтун ажылчыны.

Оюма Ламдычиновна Моңгуш — Ленин атыг колхозтун колхозчузу.

Дүкеш Базыр-оловна Ооржак — «Сут-Хөл» совхозтун ажылчыны.

Серен Комбуевна Ховалыг — Чалаана хоорайда өг-бүлө ээзи.

Бичкедей Дажмаевна Эрачян — Сут-Хөл эмилегинын ажылчыны.

Беш уругун божаан болган кижизиктен иелерни «ИЕНИНГ АЛДАРЫ» МЕДАЛЫДЫН II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Кара Хос-Хайювна Донгак — «Чыраа-Бажы» совхозтун ажылчыны.

Надежда Кожин-Маңрайовна Куулар — Октябрь 30 чылды колхозтун колхозчузу.

Зоя Коңчуковна Куулар — «Сут-Хөл» совхозтун ажылчыны.

Вера Нестерова Никитина — Чалаана автобазанын ажылчыны.

Наталья Кыртышпановна Ондар — Сут-Аксы школасынын башчыны.

Синдигмава Аймай-ооловна Ондар — Чалаана хоорайда өг-бүлө ээзи.

Өлөй Арачиновна Саая — «Сут-Хөл» совхозтун ажылчыны.

Севилян Дор-Сууевна Сат — Октябрь 30 чылды колхозтун колхозчузу.

Чечек Самыдиновна Сат — Чалаана АТБ-иниң техниктиг ажылчыны.

Нина Романовна Ховалыг — Чалаана нефтебазанын чулап оператору.

Чылап Барычаевна Ховалыг — «Адан-Маадыр» совхозтун ажылчыны.

(Уламчылыг).

БОДА МАЛДЫН АЖААЛДАЗЫ

Бистин чуртувустун-даа, даптыкынын-даа хей-хөй эртемденери база муракчы ажыл-агудуларын бүдүрүлгези арга-дуржуланын элт, уламышкынын бода мал ажаар улуг өртөктөг кажазаларын түдүп, кымыр ажык чок эрзин баштыкпал турар. Эъткир уксалыг маллар соок дүжүп турар үеде семдер, сирый дүктүг алар болган кежиниң авазына кадар чагалар олардын соокка долурбай, илесе-дег камгалап чорур. Илдеген оларын бөдүнүткөч те-вариниң кажазалыга ажаап болур.

Инчалза-даа бистин республиканын төлөөлөр организациалары болган институттары демир-бетондан кылган кажазаларын тударын ам-лаа уламчылап турар. Ындыг кажазаларга бир инектин турар черинин өртөз бенин 1200 рубль чедип турар. Кажазанын эдилеп дөш тыктар ашка бөтүгө улуг улуг-хууу элап турар (5—9 хуу). Ындыг болгонда, тудугга чарылаан акша-хөргөнгин малдын эне-не продуктулуг чогуу-биле бенин дугаал дедир эрчип ам ишалаас. Ындыг байдалыг тургал, эъткир уламышкынын бода малдан орукта көрүп аларынын дугайында болган хөвсөр бар бө?

Ичачан, эъткир уламышкынын бода малды ажаал, азырарда болуун керинин кажазаларын тудары эрежок чугула. Ындыг кажазаларга малды багылавын ажаар. Амгы үеде биринчи 1200 инек, оон иштинде 600 баш сар ишек турар кажазаларын тударын сүмөлөп турар. Ол кажазаның узуну 100,

а дооразы 9 метр болган се-риличек хөвирлиг кылдырган болур. Кажазанын ханазын кир-рээ хөндөлдөп, азы шлак-тан тырдып кылар. Бедиз 2,5 метр болур. Ындыг кажаз бода малды ажаарынын эне-не депшылтегил технологиянын ажыгаларын аргазын берип турар. Ынчалр туткан кажазанын өртөз шоолуг эвес. Ажыл-тук 300 үнү рубль тидирген, илдеп калганга түдүп ал болур, а баш ишек турар черинин өртөз түгө 250 рубль.

Ишек кажазанын компе-канизге инекти бызаамы-биле кады тургузуп азырар дөрт, инек чөмгөрү бир, улгазы берген бызаалар ажаар үш кажаза кирер. Мал турар чер-леринин чанынча 100x25 метр хөмчөлдөг мал агаарларды чалагай кажазаны кымыр эргек-жок чугула. Оларнын ара-зынча 3,5 метр бедик хөмгөрүн үзүктөй тургузар. Ук кажазга инек төрүүр 30x9 метр хөмчөлдөг тускай өртөз, мал хөндөлдөг чер турар.

Инекти эр-кис, иям-хар лайы-биле чылдын кай-даа үезинде аңаа багылавын ажаал, чөмгөрү. Оларын чыпай ка-жазга агаарладып, дыштан-дырар. Күстел эгелен кажазга кымын 20—25 см савон чалдыг салыр, а кымын үеде бир баш малдын алаагы бир хонган-ла 2—3 кг саванын немей чалып турар.

Ындыг кажазаларга турган малдын физиологтук байдалын элэйгаран шипчилек көргө, кымын чалып кырыкта турган мал соокту белик тоовас бол-ганы илерез. Харин-даа мал-дын даяг дензна кудулаас, чаш бызаа болган инектер

даа белин азыраас, соокка алынас болган.

Сериз шаараш кажазаларга агаарын температурасы кал-дар 3-төн казыр 10 градусу арамынча турар. Агаарын шыгы 60-ден 72 хуу болур. Агаарын температурасын даш-тыга казыр 83 градус турда, инек кажазанын иштинге ка-зыр 10 градус болур. Чалып каан савон кызыла калар 2,8-тен 14,3 градусу температу-ралыг турар. Ындыг болган-да, малдын чынар чери үрүг-чү чылды болган кургаг ту-рар-дыр.

Чылдын үелеринин болган агаар-бойдузун солугу турар-лыг караан-биле малдын байдалы өскөрлөн турар. Соок кышкы үеде инек кажаз иш-тинге инекке, азы оларын агаарларды тускай шыдалар 7—8 шак дургуунда чыла дыштанын алыр. А мурт айлап эгелен олар кажазке кирбес-тей бөз, колдуула-ла бызаа-лар-биле кады даштыга ту-рар.

Тускай өртөздө түдүп алмыр чугула. Ындыг кажазаларын кымын дугаар мал чөмгөрү ыш оңгаларын кылган, оларнын ортузунга электирил кылдымалыг дузаам-биле ажаарлар нитиң автоусттарма-га чери тургузар.

Столованын узуну, малту-рар кол өртөздөр чынык, 100 метр хөмчөлдөг болур. Аңаа кымын уга, 120—130 баш ийн алаан төрүүр инекти достуг чөмгөрү болур. Инектер хүн-дү, хөй кезин аңаа эрттирер, а мал агаарлап, дыштаныр өртөздөк олар чүлө бызаа эмирлерде, дүшөрде келер. Кышкы үеде инектер тускай өртөздөк бызаалар. Массалыг оозлашкын үезинде бызаа солза-биле тускай өртөздө 10 хонук турар. А оон соонда оларын бызаалар эмирер инектер турар үзүктөшкө шыдалар. Бызааны чөмгөрү-де таарымчалыг болуулары-биле бызаа бургузунге 1,5 дөрбөлийн метр шыдалуг өртөз-чигештерин сөкшө бургузунге кылган. Ынчалыг илар инек-тер кирип шыдаас, а бызаа-лар оон үнгөн, коказы өртөздө иелерине достуг кире бы-рай болур. Бызаа турар чер-лерде концентрат, сиег, АГК-4 дээр чымын сугулу ав-тосуттармыч бар. Ынчалган шылдык оон сугу боттары ижин алыр аргалы. Агаар-бойдузу эки хүн инектер бы-заалар-биле кады агаарлап, дыштаныр тускай кажазга ту-рар. Бызааларын чеп рашно-ну чинге-тара, сула болган кымыл-тас чөмбөздөндү тур-густунар. Аңаа 3,5 хуу мие-радыг чөмгөрү, 5 хуу балык далаанын, 10—15 хуу витамин сиег далаанын немээр.

Бызааны концентраттар-биле (1—1,5 кг) чөмгөрүгө, кайгы үеде оон немеле дензин 15—20 хуу өзериң бистин хай-гаарлардымын балдыткан.

Бызаалар 8 айыг турар оларнын эр, кымын барымда-лап илеринде үөшөп, илтиг колданыр кымыр парар. Ын-чал оларнын барзынчыны оон-даа улуг болтулар. Бызаа-ларын үздөлдөг күнү чогуу-дүп, уксалыг бугажыктарын 70—80, а кыс бызааларын 130—150 баш кылдыр тустук колданыра чаргап, оларны улуг инектер-биле дөмөй бай-далга кымын савон чалып кы-рынга багылавын ажаал, чөм-гөрүн конуг таарымчалыг.

Малга соок каан, бээр ийн хааржакты (узуну—4,5, доора-зы—2, белин—1,5 метр) кы-ла алыр. Оон ханаларын инек бажы кире бээр көзөмө-терлиг кылдыр таарымчалыг. Мал чөмү черге тектү бербе-лектиңиң шипчөлдөг кымын азын. Чөмгөрүгө үезинде 80—100 баш бызаа колданын концент-рат болган силос салып бээр ийн оңгаларын тургузуп бээр. Орта электир чылдымчалыг берип нитиң автоусттармыч ту-рар.

Бода малды ажаарынын болган чөмгөрүнүн чаа техно-логиянын шипчөлдөг алыр чо-рук, эъткир уламышкынын мал ажилыкта күш-ажылын бүдүрүкүдү чыл бүрүдө бедилер органы ажыл-агыйга бөз.

С. БИМБИН,
Тываның көлөз айма-агым-нын дуржулга станцианын улуг эртем ажаалдакчымы.

КАМЧАТКА ТУНДРАЗЫНЫҢ ЫРАЖЫЗЫ

Он таңылары шүптү улуту мадактан. Язы-бүрү өңүгүз көрбө-биле каастан дүктүгү хуреп бөрүтүт, узун эвес дүрт-сыныг, шымчентер оол залды бирде шыпшып, бирде адым чаксаашкыныры-биле динимтедирин турган. Ол «Ахама-ха-ма-ни-ки!» деп ырлай каантарга, залда бир-ле кижя анаа улажы берген, керуктүдөрүн адш чаксаашкыны динмироан. «Өдүрөктөр» деп бодуун болгаш онзагай чараш таңы олардын соңуургалын ынчаар хаара туудуған. Ол каа-даа — тундрага-даа, Петропавловск - Камчатскийге-даа, Хабаровскке болгаш Москвага-даа чорда улус ыдыг. Владимир Косыгин Корик округтун бот-тыныгы урал чүтү ансамбл-биле каа-даа чоруурга көрүчүлөр ооң көргүзүлгөсүн ынчаар чымы-биле тутуур.

Владимир Косыгин — тундраның огу. Ол бодуун төрөон черин таңыларга, шүдүктөргө алган чорутур. Бир эвес тундра сөн дүжүгө кире, кокалар сени база катап кий дей берген-дир — деп, Косыгин ырап чорутур.

Ол кокалар анаа кезеде эргим. Чүге дээрге оң ыраарынын, шүдүктөринин, чараш тоодарынын болгаш тоолуур-чу чыгарынын үнөр доу инда. Ол корак тундраның күзөңгө аалчысы, иви кадарчыларынын эки өнүк. Кадарчы бөрүтүүн одаган оң учуретин хамындаган уткуур, амдынын чагай шайын кудар.

Владимир Косыгин 1933 чылда Камчатканың чөө эринде Ивашка дээр суурга анчы-балыкчы кижиниң ө-бу-лезинге төртүтүнгөн. 1950 чылда ол ортумак школыан дооскан, Ленинградтың А. И. Герцен атыг башкы институтун Кыдыкы Соңу чуку удуатарынын салырынга өөренип кирген. Ону дооскан, бодуун төрөон Камчаткаанче өп көп, Корик национал округтун таву Паланга чуртай берген. Кудура бажынынын директору болуп, округтун Улусчу чогаалдык бажынын удурутун турган.

Владимир студент турган-ла билип эгелен. Оң шүдүктөри, баспалары, очерктери институту солуунга болгаш «Кежээки Ленинградтың» арынарында бо-ла парлаттынар турган. Ам Колято (В. Косыгиниң литературалык псевдоним оо) — иви шүдүктөр чымыдызын болгаш дөрт проза номунун автору. Оң чогаалдарында тоолуурчу чугаалар болгаш бо хүннерини өскөрдүшкүннөр, эртен өч дугайында расказтар болган келер үе дугайында боддар киргилген. Ол корак фольклоруну мога билбес чыккычы.

Тундраның чурттагычылары биле хой-хой ужурашышкынынар, кадарчыларга көргүскөн көчөртөри, соңу чүтүн карак чымырчыктар чазы, кыштын берге соогу, ыгтар кожу, ивилер чарыкы, «холодо» дээр кышкы национал байырлаал — бо бүгү он дун дедегелинин одурууларынын иви, шүдүктөр, воделлар кылдыр хуулуп турар.

Петропавловск-Камчатскийде «Авача» деп аалчылар бажынында Владимир-биле чугаалажып өр бис. Ол культура аймадыгыларынын област сьездизинге келген. Дапшындан көөргө ол тундра чурттагычыга шоолуу дөмөлөшпөс: даңзага таакы тыртпас,

ФРАНЦИЯНЫҢ УДУРЛАНЫШКЫН ДЕМИСЕЛИНИҢ МААДЫРЫ

АЗЕРБАЙДЖАН ССР. Ахмедия Джебранлов француз партизаннар ховин үнелиг тураскаал дөг кылдыр надалаган чоруур. Шетинис районунң Н. Нариманов аттыг колхозунуң кол агроному ону көргөш, хой-ле чүүлдери саптыг келир...

1942 чылдыг чыйынында соңу Донецие бооп турган тулчуушуннар үезинде аар балыгланган, угаан-медерел чок Ахмедияны фашистер туудуп алганнар. Ол, Дахауноч болгаш өскө-даа өлүм лагерлериниң арастаныг шаажылаашкынынын шүптүзүн көрүп эрттирген. Ол бир-ле катап дургуннаар дээр чоруттас, чедимче чок болган соонда туттургаш Тулуза чогунада лагерден өлүр чыгаан ижиниң француз патриоттар хостап алган. Ол Домьян (капитан Дельплангтың) командадан маңклериниң бөлүгүнө ынчаар наттыгып кирген. Ол отряд эрес-дидим эвэс эвас халдаашкынынар кылган. Новурүглер, болгаш дайынчы техниканы, дириг күштерни сөөрткен дайынчы эшелоннары-даа агаары чыгып, чаштап-ла тургулаан. Угер-боолар болгаш танкылар-биле хандырттыган, улуг күштүгү шаажылаачы шериг көзөн ол отряд бөрүнү-биле уауттаан. Германияга алпаар деп турганы тайбың чурттагычылары «хостуг

адыгылар» чүс-чүзү-биле хостап ап турганнар. Барык тулчуушунуң санынга-ла Ахмед-Мишель ыяп-ла киржир турган. Джебранловту француз өңүктөри ынчаар ааар турганнар. Олар совет дайынчыны эрес-дидимин, быжыг туруштуун, маадырлыгын магадаар турганнар. Ол отряд-биле кады Бордону, Лионну, Марсельди, Парижти хосташкан. Францияны хостаары дээр тулчуушуннарга маадырлыг чоруктарны кылганы дээр эш Морис Торез ССР Эвилелини эрес-дидим хаммаатызы А. Джебранловну өөрүп четтиришиниң илереткен. Ону француз чазак беш орден болгаш медалдар-биле шаңнаан. Оларның бирээзи-биле ону хууда эрес-дидим чоруу дээр шаңнаан.

Коммунист Ахмед Минаил огы Джебранловтуң хөрсинде дайынчы шаңнаалдар-биле кады Күш-ажылдыг Кызыл Тугу орден чынап турар. Ону ол агроном бодим дүмүдү-биле алдарыаан төрөон колхозунуң экономиказынын кеңдүрүлүшүнү дээр алган.

ЧУРУНТА: Ахмедия Джебранлов авазы Сафура-биле кады.

В. ПАШЕННО биле М. ЧИАНУРОВТУҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

ХООРАЙ, СУУР ЧААГАЙЖЫДЫЛГАЗЫ—НИИТИНИҢ ХЕРЭЭ КИЖИ БҮРҮЗҮ САГЫШ САЛЗА

1928 чылдан бээр-ле Кызыл хоорайга чурттап, ахылдап келдим. Ол үеде хоорайга улуг бажың-балта-даа чок. ТАРН-ны, арыс — Топ харааның бажынынын, чангыс магазин, саптыглан станциясы, албан черлериниң каш-ла бажынылары турган чүе.

Улуг Совет күрүшениң хай националдыг, найралдыг ө-бу-лезинге каттышкан соода төрөон Тывасын таптыгымыс кылдыр хөгжөөн. Ам көрүрөдана. Найсыяла Кызылывис хуи бүрү көжүл, чагайжып, оң чурттагычылар улам өзүп, көвүдөп турар. Хоорайның хоочун чурттагычыларынын бирөөн болганымда оң хөгжүлдөсүн магаалап, анаа чоргааралып чоруп мез. Хой калт улуг бажынынар, бүдүн-бүдүн кварталдар садалас-лаа немешип турар. Амдырал хандырылга, чурттага туудуларынын кылып, культура албан черлериниң бажынынын тулуп, кудумчулары, сеерликтерин ногаанчылыг, чагайжыткан. Хоорайның чылдан чылче улам чараш алап-шаптып кирген. Ол бүггө кым-даа чоргааралып, оң чагай-

жымдыгымызга улуг-хуузуң киргизээр.

Найсыялдын чурттагычылары шагалан бээр-ле ахыл-инчи улус. Тоску беш чылдыг планын оналаларын хуусаа бетинде күөөсөй дээр кымылчылар улуг улуг-хууну кирген. Бүгү-өвилелин социалистик чарыкыга чедип алган белик көргүзүлгөри дээр СЭКП ТК-нын, ССР-нин Министрлер Чөвүдөзияни, ВКПС-тин болгаш ВЛКСМ ТК-нын ишчилер Кызыл туугу-биле Кызыл хоорай шаптыканын билер болгаш бис. Ол дээрге найсыялдын ахыл-инчилериниң күш-ажылдыг партия, чазактың белин-биле үезилеши ол-тур.

Чедикшиктер шынап-ла хой-ле болду ийин. А мей бол-бо ахылда чамдык четпес талаларың база чуртаалак-садым. Илангыла хоорайның сайымралыга, чагайжыдылганыга хаммаарынтар. Олурткан ынаштарын, чектерин үрөгөп, чазы бастыра чоруктар бар. Оң көөргө дыкала домудалыг. Чизээ, Ленин кудумчузуңа № 42 бажынын чурттагычылары эртен чылдарда чазын эзген хой дөс

көктүг-шымтыг, шаа-биле агып билип чыткан дамырак — Домас-Стунуң уну кедергей чүдөрөн болгаш шайлаа болган-дыр. Бир эвес хоорай кургак черге турган болза, ол кире ногаан шөл кылып алдырынга чеже үе, чеже көрөңги, чеже суг херек ирги!

Черле ынчан үрөгөдөн ынаштарын, корум-чүрүм чок байдалды, хамма чок төккөн бөктү өскө-даа көвүздөрдөрдөн, кудумчуларан көрүп болур. Ол микшап хоорай кымылда чамдык кудумчуларын чурттагычылары бок-чүрүтүм, хууну кудумчузе төккүлөккөн болгулар-дыр.

Олурткы чангыс дөс маш үрөбөсүн, кудумчуларыныс, сеерликтеринис арыг-салтыг, ногаан чагай, чараш турган дээр чурттагыч бөрүш сагын салыр журужуб бис. Ичанга-ш Кызыл хооруктөсүм кудумчу, квартал комитеттериниң ахылын улам күштөлдөй, чурттагыч чонну чагайжытканга хараа туудуп, Кызылды уагерлиг хоорай боду-дурарыңе кичээңеини күштөлдөрдөри чутула деп болдар мей.

И. ЛОПСАН.

ЧЕДИ-КАРА БУГАЗЫН—ЧААГАЙЖЫДЫЛГАГА

1938—40 чылдарда О. Шынаа сумузувун арттары боттарынын күзөл-соруу-биле коллективтик ахыл-агыйн организастап эгелөөнөр. Ол чылдарда О. Шынаа сумузувун Чар Маркс аттыг МЧЭ-ни (маа-чер ахылнын өвилели) тургусканнар.

Чаз тургустууга коллективтик ахыл-агый баштайгы удада шуаудууларын турган. Чүге дие, чаа бөлүгөжүшкүчү чонун аразында дээр кижилер бар турганы билдингир. Иччалаахк муракчык арттарынын дун-хун чок шуауду ахылнын түнөшүлөгү МЧЭ-ниң ахылны суларайын, чорту-ла хүндөп-хүне, айлан-айсе, чылдан-чылче шынал-дамар кирип, быжыгып келген. Оң улам көлөк, сопохаа чедир хөгжөөн.

Ичангың ол коллективтик төвү — Ковурт-Аксы агы чаз «О. Шынаа» совхозтун төвү ол турган. Ол төптүн

чоогудан суурну таварып эртер Чеди-Кара бугазын казып бадирганнар. Ол буга суун анаа какапшынын кол сорулгазы — чаа төптүн чагайжыдылганыга база хараа, ногаа тарырымынга улуг салдарыг дээрин ичангың арттар угаап билген турганмында. Ол Чеди-Кара бугазын 1938 чылдан өгөлөп казып эгелээп, 1939 чылдын төңүзүндө адыкшыпкан.

Ичан ол Чеди-Кара бугазы арттар чугаа хүрүк, күсүк-хад-биле казып, кылып турганнар. Чугаа чепсек-херексел чедимче чогуңуң хараа-биле ол буга суунуң өжүгү сагышка чедир кылдынмай барганын ичангың суму даргасы турган Амрдаз крей чугаалап орду. Орду хеминиң унуздан Чеди-Кара бугазынык сугну салып бадирган соонда, азын болганда оң өөжүндө чаз таварып эгелөөн. Арттар ол чаз таварган сугуң өгүртүздөн шыкык эжелтөш,

бөөшкүшөп, дуоп турганнар. Ичанмыже күш четтөрбөзон хараадангыч болган.

Ам бо хүне эгилд көрөөн. Ичангың ада-өгбелериниң ивиг күзели, сорулгазы шынап-ла күзөткөсүнниң турар. Чул дие, чогуң-на ол МЧЭ төвүн тургузар деп турган чедир чаз «О. Шынаа» совхозтун төвү тургункан. Эртен чылдын бо үезинде эгелеп туудуп эгелен чаз төнтө кол-кол специалисттерин чаз проект-биле тургунган бажынынар, чаз суур каракка көзүлдүр-ле өзүп, сайырап турары өөрүчүгү. Инда садыг, контора, гараж база туртуган. Ол беш аал ишти эртен күзүн-не чаз төнтө көжүп көп, кол специалисттер ахыл-агыйны башкарып турар. Ам бо хүннерде мында ахыл хайынынынгың. Байының-лаа келген ала-бүрү напшыг төлөөрүн чаз төштү сайырадыр дээр, эрес шүдүргү ахылдап турарлар. Чогуң-на интернационалчы чаз суур

ӨРТ КАНЧАП БОЛУ БЕРГЕНИЛ

дында суг сорулар станцияны электри ламчылар удазыныры ирип, үрелип калган, оң уруунаа база өрт болган. Ол харысаалга чок чорук дээр комбинаттың кол инженери В. П. Чиркопка буруну хуужөтөгү.

Амдырал хандырылга министростөвүнүн септеге-туду үчөстөгүнүн чанында тууду материалдары, кылмы каан мейбелдер кижя эртер арга-жук кылдыр чыгынган. Ол бүгүнү чуртумчуларынын хемчеглерин ал чоруткан. А. М. Блюнов начальнистан 62 дугаар механикстан колонна-нын чанында язы-бүрү тууду материалдары хорууналы берген чыккылар болгай. Инда өрт өскөрүшениң дерлөгө-лериниң оң бодуун хевирле-ри бенин кылмы асваан. И-

да бүүдүргө болгаш чурттаган бажыныныче кирген электри удазыныры, дерлөгө-лери өрттөн айылдыг байдалда турар.

Кызылдын Фрузе кудумчузуңда, ол-ла колоннаын ивиги чурттага бажынынын агы байдалы база өрттөн айылдыг байдалда.

Оң чурттагычылары чурттаган өрөздөри чылдар дээр, электри күжү-биле ахылдар приборлары боттары кылмы ал турарлар. Кызылдын авто-

септеге заводунун ахылчыны чурттап турар Заводка кудумчузуңда 20—22 дугаарыг бажынынар чанычы кирер эжитер чогуңда чурттагычыларын өт-сөви чүрүм-чешкал чок овалаттыган. Инда иви калт бажынынар кирер эжитер адыттымыс. Шас мындыг байдалдар өрт үе берсе, мапына дүргө өртөргөне дыкша шыптыктыг болурун угаап билзе чогуур. Во четтөстөриң чыгаалдырыңе заловтун директору эш Самойленко болгаш № 3 бажын эргелен кичээңеини салыр ужурут.

Д. МУРЫГИН.

Иштин херектер министростөвүнүн Кызылда өрткө удуу камгала отрядынын начальнигы.

Михаил Суванович Кудажы

Эвилеа ужур-дузалыг персоналдыг пенсионер Михаил Суванович Кудажы сөзөп харлап чораш мөчөн. Ол улуска бажың бодурунун улуг болгаш адалдыг оруун эртен.

М. С. Кудажы Улуг-Хем районун Ийн-Тал көздө Советтин Барык деп черге яды араат кижиниң ө-бу-лезинге төртүтүнгөн. М. С. Кудажы оң дөрт харлымында-ла хөлөкчип эгелээп, феодалдарга он чыл иштинде аар-берге ахыл кылып келген. Тывага улусу революциянын соонда ол партизан отрядынын составына кирип, Тардаканың тулчуушунунга ас-гаарыкчи дээрбөчөлөрүн чылга шааварыга кирешкен. Ол оң кылып эгелеш, чаа амдыралды туртууларыңа идеялыг киришкен: арттар оңу арбап дарганыңа соңуу алганнар. М. С. Кудажы 1930-ден 1943 чылга чедир МЧЭ дарганыга ахылдаан.

М. С. Кудажы Ала-чурттуң Улуг дайынның баштайгы хүндөрдө эгелеш-ле акидум совет улуска дуулаамык көргүзүлгөсүн ахылны калды барты берген. Ол дайын чылдарында бодунуң хуузула хой малып болган ахыл-хөреңгени Кызыл Шериге белкек берген. М. С. Кудажы 1942 чылда тыва улустун төлөөлөрүнүн составына кирип, фронтта эшелю белектерин чедирешкен. Брянк фронтунун командирлыг чери ону хүндүгү гвардейжи демлек-биле шаңнап шыдаан.

М. С. Кудажы ТАР-ның ССРЭ составына киргениң соонда социалом тургузушкунуңа идеялыг киришкен. Тываның ахылчы чоннары оңу ССРЭ-ниң Дээди Советиниң ивиги чыжының депутаттыга соңлап болган ол белик идеялыг адалдыгы-биле бөрүрөлдөп шыдаан.

М. С. Кудажы 1923 чылдан бээр партия кежигүнү. Ол ТАРН-нын XII съездиниң делегаты, СЭКП обкомунун кежигүңүгө соңуутула, партия эге органдарының секретарыга ахылдар чораш. Колхозчу болгаш көдө тургузушкунга ачы-хавылаам, хой чылдарда эрес-шүдүргү ахылдамы дээр М. С. Кудажы Ленин ордени, ТАР-ның Күш-ажыл ордени, медалдар-биле шаңнап болган Тыва АССР-иниң Хундулел дептерине оңу кир бижеп.

М. С. Кудажынын чиртыкылыг тураскаалы истикти чертериниске кезээс алтар.

БОЛУК ЭШТЕРИ.

Редатор В. С. ШАРАВИИ.

Мелебигение

МАП 14-ТЕ

9.00—Дамчыдалгалар программасы.	15.50—«Эртем — бөгүн».	16.20—«Тулуушкунга дамгар сөөк». Хой сериялыг уран-чечен телефильмиң баштайгы көргүзүлгөсү, 1-ги сериясы.
0.05—Документалдыг фильм-программасы. Фронт.	17.30—«Уч». Информастык программа.	КЫЗЫЛДАН
9.55—«Поэзия», С. Вилуловтун шүдүктөрү.	18.00—Телефильм.	18.30—Телемелээр.
10.10—«Торон чуртуу». Туркмен ССР.	18.45—«Челэви», Дамчыдалга.	19.15—Мультифильм.
10.40—«Морга дугайыма бөсөдалар».	19.30—«Ниятала амдыралыңың экраны».	20.00—Киножурнал.
11.10—Тур Хейердал—«Конт-Тинкин экспедициясы». Литературага дамчыдалга.	20.00—Телемелээр.	20.10—Чаралдар, реклама.
11.40—Киножурнал (Кызылдан).	20.20—Чаралдар, реклама.	МОСКВАДАН
11.50—Мелээр.	20.25—«Эртем — бөгүн».	21.00—23.55—Найрал, кады ахылдыгыга болгаш бот-боттарыга дуулаа-жылга дугайында Варшва керээвиниң 20 чылында тураскаткан байырыг хурал. Концерт. Филелдер Бажынынын Колоннадыг аамыдан дамчыдалга.
12.00—«Күштүглер, адымгер, адымгылар».		
12.30—«СЭКП-нин XXV съездинге уткутур».		
«Беш чылдыг — хуусаа бетинде».		
13.15—«Москва сымдыктары». Урал чүтү фестивалынын туңгел концерти. Кремльдиң Сьездилер ордузуңда дамчыдалга. Фронт.		

Кинотеатрларга

МАП 14-ТЕ

«НАЙРАЛ»: Бижик Бугаар куду 9.45, 11.30, 13.15, 15.00, 17.05, 18.50, 21.00 шактарда.	«БУЗУРЕД»: «Чалыш» (2 сериялы кады) 14.00, 17.00 шактарда.	«КАА-ХЕМ»: «Челэш» 15.00, 18.40, «Разведчиктик маалымдыг чоруу» 16.50, 20.30 шактарда.
«ПИОНЕР»: «Ынчангы бир чыл», 10.00, 11.40, 13.15, «Бо-ла сонгаал дужунга» 15.00, «Бүдээлвишкы» (1-ги, 2-ги фильм-неф) 17.00, 20.30 шактарда.	«ЧУПТЕ» КИНОТЕАТРА: «Чүте диле ынактыг мен» 15.20, 17.10, 19.00 шактарда.	

СЭКП Улуг-Хем райкому, ахылдык чоннар депутаттарынын район Советиниң куускому, Тыва АССР-иниң Сошал хандырылга министростөвү, Дымдык, литературалык болгаш тоөгүнүн Тыва эртем-иниң институту, Тыва АССР-иниң Чогаалыг эвилелиниң башкаар чери, төөгү болгаш культуру тураскааларын камгалаарынын Бүтүрөссия ивигелиниң республика чөвүлө 1923 чылдан бээр СЭКП кежигүнү, эвилел ужур-дузалыг персоналдыг пенсионер, зоочу кызыл партизан, колхоз болгаш совет тургузушкунунуң идеялыг киржиңеи чораш

Михаил СУВАНОВИЧ КУДАЖЫНЫҢ

мөчөзүн дымдаптышсаң, оң төрөлөргө болгаш чок кижилеринге хангы кажымалды илердин тур.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ АДРЕЗИ: **Илексе 667000**

Кызыл, Шетинкин-Брайченко кудумчуу, бажың № 3 ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторун 24-63, редакторун оралжычыларынын 35-24, пропаганда кылдыны 31-75, харысаалгагы секретарынын 23-35, партиягы ахылдар кылдыны 37-13, культура кылдыны 23-54, көдө ахылдыг кылдыны 21-47, үлөстүр кылдыны 23-54, чага кылдыны 41-27, информация база совет тургузуг кылдыны 20-60, корректорларын 27-41, бухгалтериянын 50-22, солун келбей барганда 32-75 телефонче болсар.

ТИРАЖЫ 16693 ЧАГЫГ № 1511

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

ТС — 00389.